

Kerkrestauratie op hoog niveau in 't Zandt

Blad
aug-sep 2023

aug-sep 2023

T Anja Groeneveld-Smit **F** Groninger Kerken

De Mariakerk op 't Zandt is sinds april 2023 gesloten. In de kerk staan steigers om herstel van mijnbouwschade en onderhoud van de eeuwenoude muur- en gewelfschilderingen uit te kunnen voeren. 't Zandt ligt in het aardbevingsgebied en de gevolgen van de aardbevingen zijn, net als in de huizen en andere gebouwen, ook duidelijk zichtbaar in de Mariakerk.

De schilderijen in de kerk zijn van grote cultuurhistorische waarde en dragen een geschiedenis met zich mee die bewaard moet blijven voor de toekomst. Het is daarom evident dat duurzaam schadeherstel en onderhoud noodzakelijk zijn voor het behoud van de unieke en bijzonder fraaie muur- en gewelfschilderingen.

Bouwhistorie Mariakerk

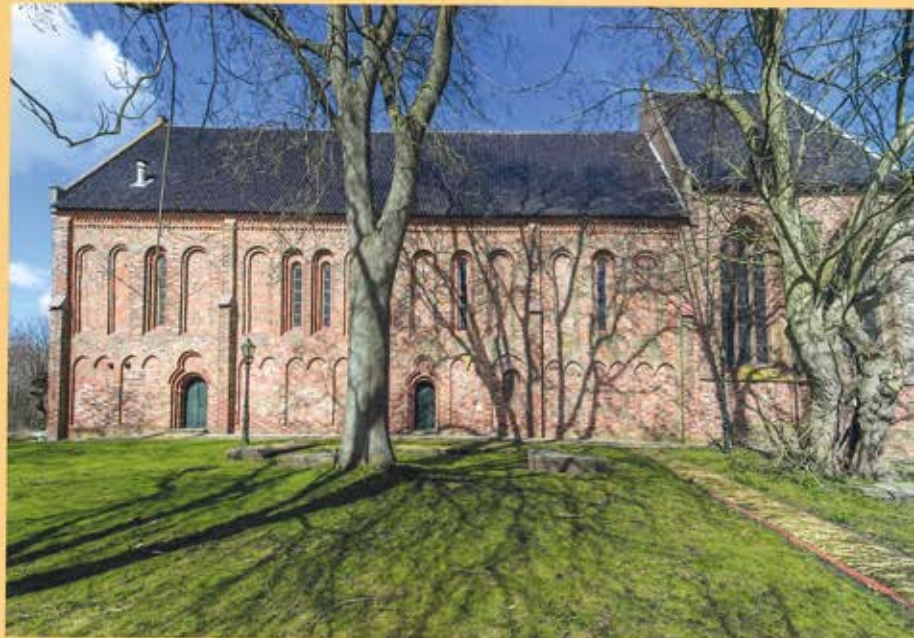
De Mariakerk op 't Zandt is gebouwd in het derde kwart van de dertiende eeuw en is een van de mooiste voorbeelden van de laatromaanse bouwstijl in onze provincie. Deze bouwstijl is zowel in het exterieur als interieur te herkennen in de rondboogvensters en de siernissen in de muren van de kerk. In de tweede helft van de vijftiende eeuw werd het gotische koor met de grote spitsboogvensters gebouwd.

Het schip van de kerk heeft vier achtdelige koepelgewelven die na de bouw samen met de wanden oorspronkelijk afgewerkt werden met een beschildering van baksteenimitatie. Aan het begin van de vijftiende eeuw werden de muren en gewelfvelden witgepleisterd; op de bogen, met rode accenten in op de bogen en ribben en om de muurnissen.

De muren en gewelfvlakken werden vervolgens versierd met Bijbelse en figuratieve muurschilderingen. Op de gewelven in het koor is een grote reeks van motieven en voorstellingen te zien: Christus als de Man van Smarten, de vier symbolen van de evangelisten, engelen, een sirene (mythologisch beeld van de verleiding), een hert (de ziel), een haan (waakzaamheid), een uil (wijsheid) en een pelikaan (offerbereidheid).

Gewelf absis Mariakerk

De Mariakerk in 't Zandt

Herstel, restaureren en conserveren

In de ongeveer twaalf meter hoge kerk werd in april 2023 begonnen met het herstellen, restaureren en conserveren van het stucwerk en het herstellen van de muur- en gewelfschilderingen. De drie verdiepingen tellende hoge steigers bieden een grote en veilige werkplek aan de restauratoren, een werkplaats op hoog niveau. Wie in de gelegenheid is om daar een kijkje te mogen nemen, kan van dichtbij de gewelfschilderingen bewonderen. Daar beseft je dan ook hoeveel moeite, energie, vindingrijkheid en bouwkundig inzicht het gekost moet hebben van de middeleeuwse bouwers. Alle respect voor de middeleeuwse ambachtslieden die met de middelen die toen voorhanden waren, hun kerk zo mooi mogelijk probeerden te maken, ter ere van de godsdienst en het geloof.

In 2015 heeft Groninger Kerken het overleg gestart over de aanpak van het herstel. Voordat het echte restauratiewerk kon beginnen, werd een inventarisatie en schaderapport opgemaakt door Holstein Restauratie Architectuur. De voorbereidingen tot het herstel en het herstel zelf kosten veel tijd maar in verhouding tot de ouderdom van deze eeuwenoude kerk zou 'haast' ook een slechte raadgever zijn. Je kunt het maar één keer verkeerd doen, dan is de schildering verloren.

Inventarisatie van schade

Schades aan gebouwen, dus ook aan kerken kunnen ontstaan zijn door 'dynamische krachtwerking' in de bodem. Dat betekent dat, als er een aardbeving plaatsvindt die trillingen in de bodem veroorzaakt, er schade kan ontstaan of verergeren met scheuren als gevolg. Dat

Leeuw, symbool van evangelist Marcus met grote scheuren door gewelfribben, pleisterwerk en muurschildering

Groninger Kerken stelt zich ten doel: het instandhouden van historische rijksmonumentale kerkgebouwen in de provincie Groningen en het bevorderen van de belangstelling hiervoor.

Werkplaats op 12 m hoog

is in de Mariakerk zichtbaar in het historisch voegwerk en vooral in het pleisterwerk en de schilderijen. De restauratiearchitect drukt de schades en scheuren uit in 'incidenten'. In de Mariakerk zijn er volgens het rapport van de restauratiearchitect in totaal 121 'incidenten' geconstateerd, voor een groot deel binnenin de kerk.

In het schaderapport worden drie types van schade aangegeven. In de eerste plaats scheuren of scheurtjes die waarschijnlijk alleen in het stucwerk voorkomen, vervolgens scheuren in het stucwerk en het onderliggende metselwerk. Deze scheuren worden met een kalkinjectie gefixeerd om bouwsporen en cultuurhistorisch schilderwerk zoveel mogelijk te behouden. En dan zijn er ook nog scheuren door en door in het metselwerk van de gewelven. Het herstel van dit metselwerk vindt van bovenaf plaats met een injectiemortel. Dit gebeurt pas nadat de onderkant van de gewelven is hersteld. Anders zou de injectiemortel weglekken. Bouwkundige ondersteuning en herstel worden in de kerk op 't Zandt uitgevoerd door Sietsema Aannemersbedrijf en Boonstra Bouwservice.

Schilderingen worden door de restauratieschilders met precisie-apparatuur hersteld en geconserveerd

Kalk, zand en water

De restauratoren werken zoveel mogelijk met oorspronkelijke materialen die passen bij de bouwperiode van de kerken en ook in die omgeving gebruikt zijn: kalk, zand en water. Eerst moeten de scheuren met deze kalkmortel opgebouwd en hersteld worden. Oudere grotere scheuren worden schoongemaakt en opnieuw

in etappes gevoegd en gepleisterd met zachte kalkzandmortel. Scheuren in het pleisterwerk worden geïnjecteerd of gevuld. Veelvuldig wordt ook de kalkspuit door de restauratoren gebruikt. Steeds wordt rondom de beschadigingen op het stucwerk geklopt om te kunnen horen tot hoever het stucwerk mogelijk aan het loslaten is. Tenslotte worden de schilderijen hersteld en geconserveerd, ook weer met zoveel mogelijk oorspronkelijke materialen.

Na uitgebreid onderzoek door restauratieschilders Aafje Bouwhuis en Nanon Journée van OUOU-Restauratoren naar de conditie van het historisch materiaal, worden de schilderijen hersteld en geconserveerd. Zij zijn gespecialiseerd in het conserveren van muur- en gewelvschilderingen. Soms zullen dat kleine en eenvoudige restauraties zijn maar even verderop kunnen ingrijpendere restauraties nodig zijn waarvoor soms ook een beroep gedaan moet worden op collegae restauratoren of restauratiestukadoors zoals in 't Zandt door Daniel Oudman.

Onder het gescheurde gewelf door zicht op de muurschildering in het schip

Na het herstel van de gewelvschilderingen in het koor worden de schilderijen in het schip van de kerk onder handen genomen. Het schip telt vier traveeën, de ruimtes die overdekt zijn door de achtdelige koepelgewelven met versierde sluitringen. Op de derde travee aan de noordmuur staat een groot Laatste Oordeel geschilderd. Midden bovenin is Christus duidelijk zichtbaar, tronend op de regenboog en

omringd door engelen. Aan weerszijden van Christus staan Maria en Johannes de Doper. Iets onder het midden rechts staan enkele raadselachtige figuren met bolhoed afgebeeld.

Restaureren en conserveren in andere tijden

In het midden van de vorige eeuw werden er in verschillende kerken grondige restauraties uitgevoerd waarbij kalklagen uit de zeventiende eeuw verwijderd zijn en middeleeuwse schilderijen weer tevoorschijn kwamen. Deze kalklaag was tijdens de Reformatie aangebracht door de protestanten die probeerden alle religieuze katholieke sporen zoveel mogelijk uit te wissen. Met de beeldenstorm in 1566 werden in de zestiende eeuw vele heiligenbeelden omver gehaald. In 1594 werd de stad Groningen door prins Maurits en graaf Willen Lodewijk van de Spaanse overheersing van Filips II bevrijd. Alle katholieke gebouwen en goederen werden in beslag genomen en ontdaan van alles wat aan de katholieke religie herinnerde, muur- en gewelfschilderingen verdwenen achter een laag witkalk. Dat gebeurde niet alleen in de Martinikerk en de Akerk in Groningen maar ook in de kerken in de Ommelanden. Eeuwenlang waren deze schilderijen niet meer te zien. Het overkalken bleek een bescherming tegen vocht op de schilderijen te zijn. Toen deze schilderijen weer aan het licht kwamen, waren deze schilderijen toch wel vervaagd en hadden ze wel degelijk restauratie nodig.

Restauraties in Groninger Kerken De Maria-kerk van 't Zandt is de derde kerk in een reeks in verschillende kerken van Groninger Kerken waaraan omvangrijk herstel van schilderijen vanwege aardbevingsschade noodzakelijk was. De Sebastiaankerk in Bierum is in 2019/2020 gerestaureerd en in Middelstum werd de restauratie in de Hippolytuskerk in het voorjaar 2022 afgerond. Daarnaast is sinds 2015 beperkt herstel uitgevoerd aan de muurschilderingen in de kerken van Garmerwolde, Eenum, Krewerd en Godlinze.

Bierum

Tijdens de laatste oorlogsdagen in 1945 was de kerk van Bierum ernstig beschadigd. Bij de restauratie in 1948 kwamen de middeleeuwse gewelfschilderingen uit de 13de tot en met de 15de eeuw weer aan het licht. Baksteen- en rankmotieven en geometrische figuren die tijdens de Reformatieperiode onder een laag witkalk verdwenen waren, waren weer te zien. Ook de gewelfschildering van Sint Sebastiaan,

de heilige waaraan de kerk gewijd is, kwam weer aan het licht. In 2019 vond de laatste restauratie plaats: een combinatie van herstel van mijnbouwschade en conservering. De schilderijen werden schoongemaakt en het pleisterwerk dat losgeraakt was, werd schoongemaakt, vastgezet en geconserveerd. Op 20 januari 2020, de naamdag van Sint Sebastiaan, werd de kerk opgeleverd. Een maand later brak de coronapandemie uit.

Middelstum 2022

Door de uitbraak van de coronapandemie moest de restauratie van de Hippolytuskerk in Middelstum een jaar uitgesteld worden. Vanaf het najaar van 2021 werd hard gewerkt aan het herstel van bevingsschade, met name aan de bijzondere gewelfschilderingen. In de kerk omvatten de vierdelige hoge kruisribgewelven de gewelven met de fraaie gewelfschilderingen: Bijbelse voorstellingen zoals het laatste oordeel en de uitbeelding van de hemel en de hel. Prachtige gedetailleerde voorstellingen in renaissancestijl sieren de gewelven, de ribben tussen de gewelven en de wanden met bomen, guirlandes, acanthusbladeren en vogels. Met enorme precisie zijn de zestiende eeuwse voorstellingen aangebracht die getuigen van vakmanschap, letterlijk en figuurlijk op grote hoogte. Het eindresultaat van de restauratie was vanaf juni 2022 te bewonderen.

In meerdere kerken van de stichting Groninger Kerken moet schadeherstel en bouwkundige versterking vanwege aardbevingsschade plaatsvinden.

Sint Sebastiaan in Bierum

GRONINGER KERKEN

Groninger Kerken:
medio 2023:
101 kerken, 2
synagogen, 9
(vrijstaande) torens,
62 kerkhoven,
700 vrijwilligers,
1000 culturele
evenementen
en 6000+ donateurs.

kerke restauratie
Middelstum

